

УДК 94 (477.8):347.93(091)«155»

DOI: 10.30840/2413-7065.3(76).2020.211656

**«КГДЪЖ НЕСЛУШНЕ СТОРОНА ПОСТѢПОВАЛА»:
ШЛЯХЕТСЬКА РЕФЛЕКСІЯ СУДОВОГО ПРОЦЕСУ НА ВОЛИНИ
У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XVI – ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XVII СТОЛІТТЯ**

Ігор ГУЛЮК

orcid.org/0000-0002-7059-1104

науковий співробітник відділу історичних пам'яток НДІУ

Анотація. У статті на основі документального матеріалу судових книг Волині XVI–XVII ст. проаналізовано сприйняття і важливість для представників шляхетського стану суду як інституції, що захищала у спільноті їхню честь і маєтність. Висвітлено соціальні зміни, що розпочалися у річпосполитському суспільстві після укладення Люблінської унії (1596 р.). Показано, що ці трансформації були загальноєвропейською тенденцією і визначалися змінами на політичному, економічному, соціальному, культурному і релігійному рівнях. Виокремлено критерії, на основі яких формувалися станові розбіжності у Речі Посполитій, і подано класифікацію судової системи держави, що включала поділ на політичне і цивільне судочинство. Зауважено, що поняття честі, свободи, права і вольності були визначальними для формування і становлення шляхетської корпорації.

На прикладі чотирьох судових справ гродських судів показано, як шляхтич трактував посягання на його статус, який вимагав від сторони-опонента відповідної етично-шанобливої поведінки попри конфліктність ситуації. Простежено, що аналогічної поваги шляхта вимагала і до своєї власності, яка була важливим елементом її місця у спільноті. Встановлено, що основним законодавчим джерелом, до якого шляхта воєводства зверталася із прагненнями зберегти свої права, були Литовські Статуту, зокрема Другий, так званий Волинський Статут (1566 р.), який використовувався обома сторонами, і потерпілою, і відповідальною. При цьому не завжди справи вирішувалися справедливо на користь потерпілої сторони. У разі доброї юридичної обізнаності адвоката відповідальна сторона навіть у випадку явної винуватості могла досягти позитивного результату і виграти справу.

Показано зв'язок між шляхетським сприйняттям права як системи кодифікаційних норм, що захищали шляхтича від зовнішніх небезпек і соціальних реалій, які побутували в Речі Посполитій, із позаправовими інструментами у стратифікованому суспільстві, де важливими були поняття осілості, патронально-клієнтельних взаємин і чітких знань особливостей функціонування правової системи.

Ключові слова: шляхта; законодавство; правосуддя; Другий Статут ВКЛ; гродський суд; злочин; Річ Посполита; Волинське воєводство.

**“FOR THE PARTY ACTED WRONG”:
NOBLE REFLECTION OF COURT TRIALS IN VOLHYNIA IN
THE SECOND HALF OF THE 16TH – FIRST HALF OF THE 17TH CENTURY**

Ihor HULIUK

research fellow of the Historical Sites Department of RIUS

Annotation. The article uses documentary material from the act books of Volhynia borough courts to analyze the perception and importance of the court for the Volhynia voivodeship nobility as an

© Гулюк І.

institution for protecting its honor and property in the community. The social changes that started in the Polish-Lithuanian Commonwealth after the conclusion of the Union of Lublin (1596) are highlighted. It is shown that those transformations were a pan-European trend determined by changes at the political, economic, social, cultural, and religious levels. The article singles out criteria which caused class discord in the Polish-Lithuanian Commonwealth, and presents the two-pronged classification of the federal judicial system including the division into political and civil proceedings. It is noted that the concepts of "honor", "freedom", "right", and "privilege" were crucial for the establishment of a noble corporation.

The examples of four cases from borough courts show how noblemen could interpret encroachment on their status, which required the opposing party to behave ethically and respectfully despite the conflict situation. It is traced that the nobility demanded similar respect for its property, which was an important determinant of its place in the community. It is established that the main legislative source of appeal for the voivodeship gentry seeking to preserve its rights were Lithuanian Statutes, namely the Second, so-called Volhynian Statute (1566). It could be used both for the benefit of the injured party and the defense; however, the case was not always solved in favor of the injured. A legally savvy defense attorney could achieve the desired result for their party even in the event of its guilt.

The article shows the connection between the noble perception of the law as a system of codification clauses, which protected noblemen from external dangers and social reality of the Commonwealth, with non-legal instruments of a stratified society, where the notions of sedentariness, patron-client relations, and clear knowledge of the specific legal system functioning were important.

Key words: nobility; legislation; justice; Second Statute of the Grand Duchy of Lithuania; borough court; crime; Polish-Lithuanian Commonwealth; Volhynia voivodeship.

Текст представника острозького гуртка Даміана Наливайка «До того, хто доброго сумнѣня», будучи написаним у моралізаторському ключі, спрямований на користь і науку «чителникови ласкавому». Але окрім цієї амбіції, поезія має ширший контекст, розкриваючи певні суспільні тенденції. Це стосується епізодів із судами, які у автора викликають есхатологічні алюзії: «И наименшій грѣх тут поправуй / на всемирный суд не зоставуй». У епізоді із згадкою про письмо він додає: «Дал бог, в нем абысмо / читали завше своє справи / тут ся судили без забавы». Ці строфи переходять у характеристику судового процесу, що тісно переплетена із божественною природою: «Судья сумнѣнье нефальшивый / на намный злого запальчивый». Урешті, прикінцева частина вірша описує людину, яка має плекати у собі належні риси: «Не будеш суден, злости не мѣй» [7, с. 516–517].

Цей вірш містить низку категорій, що визначали життя руської спільноти у ранньомодерний час. Вони впливали із двох інкорпораційних привілеїв, що були видані Зигмунтом Августом для Волинського і Брацлавського та Київського воєводств під час Люблінського унійного сейму (1569 р.). Привілеї полягали у гарантіях подальшої дії в межах цих воєводств II Литовського Статуту (1566 р.) як основи судової системи, функціонуванні руської мови у судах та адміністрації, збереженні прав за православною церквою і праві займати адміністративні посади лише за осілою шляхтою. Більшість із цих гарантій знайшли конкретний вияв вже після прийняття Люблінської унії, зокрема в добу безкоролів'я (1572–1576 рр.), коли остаточно викристалізувалися шляхетські свободи, та в часи релігійної кризи і постановня унійної Руської церкви (1596 р.). Еволюція судової системи виявилась у появи

нової апеляційної інституції для шляхти трьох воєводств, справи якої, після єдиної проведеної у Луцьку сесії (1578 р.), остаточно перенесли до Люблінського Трибуналу. Тому недаремними були висловлювання Зигмунта III Вази про наявний партикуляризм у державі: «Що не воєводство, то Річчю Посполитою бути хоче» [11, с. 54]. Звертаючись до тієї ж поезії Д. Наливайка, зауважимо, що у ній присутній натяк на культурну окремішність, що в авторових очах була нормою. Але окрім цього, важливими для нього були категорії «суддівства», зокрема чесності як невід'ємного критерію судді та «злочину» і його людської природи. Про те, як такі поняття співвідносилися у практичному житті із зверненнями до юридичних норм, можуть засвідчувати справи із гродських та земських судів, до яких, окрім цивільних та карних справ, заносились також численні приватно-правові документи як шляхти, так й інших станів [4, с. 15–16]. У них розкриті не лише мотивації звернення і захисту сторін, а й передана площина етичного канону, яким мали керуватися учасники процесу. Задля відстеження цих аспектів розглянемо чотири справи, в яких учасники вдавались до пояснення права і розкривали власне його розуміння. Воно поставало у трьох вимірах: а) право як невід'ємна складова представника шляхетського стану, що, незалежно від подій, оберігає його статус, честь та власність; б) право як кодифікаційна система, що встановлює процедурні моменти, пов'язані із досудовими процесами, та безпосередньо регламентує розгляд судових справ; в) право як звід законів, недотримання яких уможливорює для сторін апеляцію до вищої інстанції.

Явища насильства і конфлікту є звичними для будь-якого суспільства будь-якої доби. У цьому плані дуже важливими є регулюючі суспільний порядок інструменти, що можуть виявлятися як на рівні центральної влади, яка, маючи монополію на законодавче регулювання, користується нагодою, передаючи ці права локальним групам, так і на рівні самоорганізації, стимулом якої виступає збереження порядку в індивідуальних/групових цілях [8, с. 21–51]. Ставлення до насильства як явища і потреба його регулювання відрізнялися у різні часи на рівні мотивації сторін, інтерпретації понять та змісту злочину тощо. Ці поняття формувалися під впливом домінуючих культурних тенденцій певної доби і конкретних географічних регіонів. Ментальні особливості цих змін узагальнив англійський історик Норман Дейвіс, провівши в історичній хронології межу твердженням, що «ранньоновітній період був не таким уже новітнім», а Ренесанс як його чи не найяскравіший прояв «цілком міг мати більше спільного з медієвізмом [...] ніж з дальшим Просвітництвом» [5, с. 487]. Співзвучною з цією думкою є теза французького історика Жоржа Вігарелло, який проаналізував розповідь із щоденника паризького скляра XVIII ст. Жака-Луї Менетри. У тексті детально описано, як той разом із своїм товаришем, «накривши гніздо людське» – оголеного чоловіка і жінку, словесно їх ображали, після чого згвалтували жінку. На підставі авторової оповіді Вігарелло зробив висновок, що такий вчинок для його автора був цілком природний і буденний. Від жертви натомисть не було жодної скарги, що, за підкресленням історика, було характерною рисою епохи. Це дало можливість йому

зауважити про значні зміни у сприйнятті таких вчинків спільнотою та постанні інституцій, завданням яких є реакція на них та класифікація їх як злочинів [20, s. 13–15].

Із модерною добою пов'язане докорінне перевлаштування цінностей, що базувалося на виробленні іншого сприйняття держави як інституту та її громадян [10, с. 20–41]. Згідно з такими підходами актуальні доти суспільні норми, орієнтовані на ціннісні зразки середньовічної Європи, з початком ранньомодерної доби розпочали зазнавати поступових змін, набувши оформленого вигляду у XIX–XX ст.

Поступовий перехід від середньовіччя до раннього Нового часу істотно вплинув на розвиток Європи. Змінився політичний ландшафт, зазнала модифікації система державного правління, що у ті часи розпочала тяжіти до централізації, а з тим – до абсолютизму, в той час як інші держави, такі як Англія, Швейцарія, нідерландські міста, а з другої половини XVI ст. і Річ Посполита, ішли до становлення парламентської форми правління [13, с. 37]. Основою перетворення в економічній сфері були новачки, що розпочали поширюватись ще у XII–XIII ст. з італійських міст-держав, а також дійсність, породжена Великими географічними відкриттями, конкретніше – революцією цін та зміною сухопутних і морських шляхів [19, s. 40–44]. Соціальна сфера визначалася переосмисленням статусу людини, що особливо яскраво простежувалося на рівні публіцистичних текстів і мистецьких творів. Разом з тим у межах суспільства і надалі продовжували функціонувати феодальні відносини, успадковані із попередньої епохи. За висловом Марка

Блока, «еволюція неодмінно триває у середовищі окремих груп, наділених історичною пам'яттю», але при цьому «жодна соціальна система ані вмирає повністю, ані зникає вмиг» [1, с. 454]. Нове сприйняття людини та її місця неминуче висувало питання щодо природи влади Церкви, що призвело, за метафоричним виразом Артура МакГрата, до «бурі на континенті» [6, с. 29–57]. Такі істотні суспільні зміни доповнювалися поширеними при дворах європейських монархів ідеями, які толерували і підтримували переконання щодо можливості передання сенсів Римської імперії (translation imperii) їхнім державам. Під цим розумілося спадкування «інституції, або чести з одного місця на інше» і ще «як символічний капітал, який використовується у розв'язанні проблем внутрішньої та зовнішньої політики» [9, с. 15–38]. Особливої популярності такі погляди набули на хвилі посиленого інтересу ренесансного середовища до історії та культури античності.

Такі трансформації знаходили сприятливий ґрунт також і в Речі Посполитій, де суспільні відносини спиралися на договірні статті, що укладалися між королем та громадянами, яких у тогочасному вимірі представляла лише шляхетська верства (Генрихові артикули, 1573 р.). Інші деякі суспільні стани отримували привілеї на самоврядне життя. Саме звідси походить визначення Речі Посполитої як держави із фрагментованими спільнотами, що набували власні права. Їх формування відбувалося на основі різних критеріїв: географічного (воєводства із власними традиціями), етнічного (походження, віра, мова), ментального (на рівні сприйняття себе як частини локальної спільноти регіону/воєводства

або ж повіту), за видом діяльності (ремісництво, торгівля, землеробство, духовна сфера), згідно зі станом диференціацією (нобілітет, міщанство, духовенство, селянство) [16, s. 250–319]. Відтак і судова система, що функціонувала у ті часи, відповідала соціальній диференціації. Відповідно до класифікації, яку запропонував польський історик Адам Монюшко, судова система Речі Посполитої ділилась на дві гілки: 1) політичне право (описувало основи функціонування державних органів та дозволяло апелювати в разі порушення локальних привілеїв до центральної влади); 2) цивільне право (із поділом на королівський, шляхетський, міський, церковний, військовий, селянський суди; а також поділом на кримінальне та цивільне судочинство) [18, s. 14–27]. Вважають, що ця характеристика стосується і ранньомодерної Волині.

Права та привілеї регламентували статус людини у суспільстві, а з тим – обв'язки та її поведінкові маркери. Навіть найбідніший шляхтич, який відносився до дрібної шляхти, був паном свого маєтку. Проте соціальна ієрархія передбачала не тільки конкретно відведене місце у суспільстві, а й внутрішню диференціацію в межах стану. Щоправда, і в межах спільноти ці ідеали різнилися, аналогічно як і організація життя та аксіологічні орієнтири [17, с. 143–189]. Все це нагадує популярну в ті часи, головним чином серед книжників, антропоморфну метафору суспільства, яку в книзі Себастьяна Мюнцера «Космографія» вміло допасовано до

цілого континенту [5, с. 16]. Її ключовою метою було узгодження взаємовідносин та формування посполитого спокою.

Мир та безконфліктність були тими чинниками, що мали визначати життєві орієнтири у шляхетської корпорації. Для підкреслення важливості цих понять у судових книгах використовувалися образи на кшталт «яко человек спокойный» чи «человек справедливый», які підштовхували до моральної поведінкової матриці шляхти. Протилежністю цьому виступали порушення та ігнорування права, яке могло інтерпретуватися не тільки як заперечення прав окремого шляхтича, але і як посягання на вольності та свободи спільноти. Дотримання цих норм уможливлювало проектування «покою посполитого», що тим самим проводило межу між конфліктом/злочином та правом/спокоєм.

Про інтерпретацію, а також окреслення правових меж у середовищі шляхетської спільноти окремими шляхтич-

чами можна судити із справ, що були подані та зафіксовані у Луцькому гродському суді в короткий проміжок – 25 і 27 січня 1614 р. Причини позовів були ідентичні. Потерпілі фокусували увагу на тому, що відсутність шляхетської особи в маєтку або відповідного документа, який безпосередньо підтверджував право власності на неї, не припиняє дію шляхетських прав.

Антропоморфна метафора Європи

Перше звернення, що адресувалося до Луцького гродського суду, було заслухане згідно з клопотанням пана Адама Вербятя 25 січня 1614 р. Він «под час тривоги и небезпеченства в татарсчизну», перевозючи власні речі до міста Рівне з метою їх убезпечення, «якос пригодне» загубив свої скрині. В одній із них зберігалися документи щодо права власності на село Івачкове, надане йому у пожиттєве користування його паном Василем Єловичем Малинським. Факт втрати документів на нерухомість був важливим, оскільки міг загрожувати неосілому шляхтичеві позбавленням шляхетського статусу. Перерахувавши втрачене, потерпілий констатував, що вчиняє цей запис «постєригаючи того, абы то праву єго на потом ничего шкодити не могло» [15, арк. 61–61 зв.]. Такий впис, очевидно, міг стати аргументом для поновлення загублених документів, а водночас – забезпечити право на оборону своєї маєтності, зберігаючи шляхтича в межах правового поля.

Подібного змісту була заява князя Юрія Воронецького, зареєстрована в луцьких актах 27 січня 1614 р. Повод звернувся до суду із клопотанням, аби у гродських книгах був зафіксований стан його маєтності.

З документа стає зрозуміло, що князь протягом восьми років, з 1606 до 1614, зазнав «везєнія неприятелского швецкого». Тож, знаходячись у полоні, він розпорядився, аби його маєтності «по родичахъ и антєцєсорах своих» були розподілені. Проте його намагання зберегти «отчизнѣ ... милую» попри замислене користі не принесло, бо, повернувшись додому, він застав їх «барзо спустошалые и знисчоныє».

Звертаючи увагу на стан спустошення, постраждалий прагнув насамперед з'ясувати, чи провадилися із його власністю економічні операції (продаж, оренда) і чи не були у суді зафіксовані скарги на довірених осіб. Дізнавшись, що ані першого, ані другого не фіксувалось, князь висловив підозру, що на його маєток був вчинений наїзд. Прикінцева репліка із джерела адресувалась «всим, которые бы безъправне и неналежне добра мое тримали и право себе якоє до нихъ претєндовали» [15, арк. 74–74 зв.].

У першому випадку Адам Вербятя фіксував факт власної втрати, остерігаючись, аби відсутність оригіналів на право власності в разі необхідності вчинення позовів у майбутньому не спричинила додаткових клопотів, а з тим – імовірності втрати права на володіння своєю власністю, що було рівнозначним втраті свого соціального статусу в шляхетській спільноті. Справа князя Юрія Воронецького містила апеляцію до правових норм, що були визначені Другим Литовським Статутом, згідно з яким наїзд і спустошення шляхетського маєтку класифікували як кримінальний злочин. Але як у першому, так і в другому випадках позивачі були свідомі того, яким саме чином потрібно актуалізувати невід'ємні права, що їм належали й забезпечувалися законодавством та корпоративною етикою, задля того, аби захистити себе й уникнути подальших проблем.

Інші дві справи, про які йтиметься, засвідчували відмінність трактування правових норм. Головною особливістю цього стали звернення до шляхетської честі як важливого регулятора, що мав визначати поведінку шляхтича, а з тим – складової, що здатна істотно впливати на судові рішення [11, с. 79–93].

Проте право не завжди було на боці потерпілого. Сторона, яка була змушена захищати себе у суді, з огляду на вчинений злочин також використовувала його у своїх інтересах. Визначальним ставало не стільки те, що постраждали прагнули захистити свою честь, як це було у справі пана Адама Вербяти і князя Юрія Воронцького, скільки те, якою мірою вони разом зі своїми «умоцованими», тобто адвокатами, були обізнані і дотримувалися правильного порядку поетапності досудової процедури фіксації вчиненого злочину. Порушення процедурних норм однією із сторін загрожувало не лише зміною перебігу судового процесу, а й могло призвести до безрезультатного розгляду справи, внаслідок чого обвинувачений міг бути звільнений від відповідальності перед позивачем, а відтак і перед спільнотою.

Однією із таких справ є декрет, внесений за скаргою, вписаною до володимирської гродської книги 14 січня 1570 р. щодо нападу на маєток королівського маршалка Олізара Кердея Мильського Киселин. Злочин, який відповідно до тодішніх юридичних норм відносився, поряд із підпалом, згвалтуванням, гвалтом, крадіжками, фальшуваннями, розбоєм на дорозі і вбивством шляхтича, до кримінального судочинства [3, с. 24; 12, с. 100].

З документа довідуємося, що постраждалими виявилися селяни позивача – Максим, якого, «поймавши и звезавши», нападники забрали із собою «и не ведати, где его подел», і Супрон Листин – «дитя того Супруна конемъ розбито и розтручоно» [14, с. 150–151]. Стороною обвинувачення і відповідальним за ці дії був пан Іван Ключський, який разом із «ыншими многими помочниками своими» влаштував наїзд.

Характеризуючи подію, що відбулася, повод звертається до узвичаєних лексем про відсутність причин, які б давали привід подібному вчинку: «не ведати для котороє причины», та зазначає про порушення «покою посполитого». Задля самостійного з'ясування мотивації таких дій урядник села Матис Шелвачовський і панський службник Іван Плонницький, «хотачи [...] пытати» про привід, відправились до свого кривдника. Проте ця ініціатива сподіваного ефекту не дала. Повноцінної зустрічі, а через те і ймовірного замирення у бажаному форматі з якихось причин не відбулося. Лише згаданий службник «доѣхал» і зустрівся із паном Ключським. Утім той повторно вдався до фізичної розправи: «службника моего [...] збил и зранилъ». Ця інформація містила основу позову і була зафіксована у гродській книзі.

В ході судового розгляду слово перейшло до обвинуваченої сторони. Інтереси пана Ключського презентував його «умоцований» Федір Калусовський. Стратегію його виступу можна поділити на дві частини. Насамперед було зреаговано на легенду історії, яку «умоцований» категорично заперечував: його клієнт «никгды [...] кгвалту имену т.м. не чинил и того подданого [...] не имал, и службника т.м. не бил». У відповідь задля підтвердження скарги позовна сторона пред'явила судовому уряду випис з актів гродського суду про засвідчення на прохання повода факту нападу возним Літинським. Визнання возного було публічно зачитано.

Проте адвокат відповідаючої сторони Калусовський, почувши цю інформацію, відмовився її «принати и за довод слушныи у права его мети не хотел». Він звернувся до правничої культури та

зауважив, що для визначення справедливості у таких справах варто керуватися Литовським Статутом. Надалі розгляд справи відбувався у заданому ним юридичному руслі. Його пояснення лежали у площині розгорнутого аналізу того, як згідно з артикулами Литовського Статуту ця ситуація мала б розвиватися, перш ніж була вписана до гродських книг.

Насамперед постраждалі були зобов'язані заручитись свідками, прикликавши сусідів, які б підтвердили вчинений напад. За Статутом 1566 р., після цього потрібно було отримати від уряду за листом-проханням повода возного для засвідчення факту як такого. Тільки на цій підставі возний разом із шляхтою-свідками мав виїхати та оглянути завдану шкоду. Це визнання возного мало бути вписане до гродських книг, і лише тоді Кердей Мильський міг взяти випис із актів та позивати винуватця. Проте у цій справі такої черговості дій не було дотримано. Тому адвокат Калусовський наполегливо доводив, що возний не мав права самостійно, без відповідної на це вказівки уряду, фіксувати подію. Доведення адвоката, очевидно, спиралось на п'ятий артикул IV розділу Другого Статуту, в якому зазначено, що возний «отъ которого вряду будетъ посланъ [...] завжды маеть мети при себе [...] двухъ шляхтичов для подпору вызнанья и свидетельства своего» [12, с. 93]. З огляду на це адвокат обвинуваченого категорично вимагав: «Кгдъж неслѣдшне сторона постѣповала, прошѣ, абых был ѿт позву и жалобы пана Кирдѣевы воленъ» [14, с. 151].

Вдалих хід адвоката змусив суддів звернутися до Статуту, внаслідок чого вони визнали слушність його доводів про те, що возний справді не міг самостійно

виїжджати на огляд місця конфлікту, бо не мав офіційного розпорядження судового уряду на запит поведової сторони. Оскільки возний Літинський «самъ своєю волею над пристоиност свою, чога не мел чинити, ѣздиль», судовий уряд звільнив Івана Ключьского від відповідальності за вчинений розбій.

Проте в цьому документі привертає увагу ще одна важлива деталь. Той самий IV артикул V розділу Статуту 1566 р. «Справа и вряду возного», до якого звертався адвокат Калусовський, містив уточнення щодо функцій возного. Зокрема, возний мав право «бои, грабежы и кривды, раны и иншые шкоды, тымъ подобные, меншые а не кривавые, которые сам один и без стороны шляхты огледати и безъ посланья врядувого на то ехати можетъ, однакож без жадного омешканья то все до книгъ врядувоых маеть сознати» [12, с. 93]. Зважаючи на цю конкретизацію, можна зрозуміти ігнорування цієї норми адвокатом відповідаючої сторони, але зовсім незрозумілою є позиція суддів. Залишається припустити, що возний або зафіксував шкоди сам без свідків, або несвоечасно зробив визнання перед судом. При цьому потрібно віддати належне наполегливості адвоката Калусовського та його вмінню обходити статутіві норми, що й було продемонстровано на практиці в ході судового розгляду. Тож добре знання Статуту та вміння адвоката застосовувати його відіграло ключову роль в цій конкретній справі й посприяло винуватцю уникнути відповідальності.

Друга справа за своїм змістом дещо подібна попередній. Причиною звернення до суду також став напад на шляхетський маєток. Запис був вчинений

18 квітня 1571 р. і адресувався Володимирському гродському суду.

Позивачем виступив кременецький зем'янин Мокей Безчасний, який оскаржував дії ожигівецького урядника троцького воєводи князя Стефана Андрійовича Збаразького – Себастьяна Кошляковського, який разом із своїми приятелями наїхав на його село Немиринці, влаштував розбій і завдав йому тілесних ран: «Мєне самого збилъ, змордовал и маєтности моєє немало побралъ» [14, с. 162]. Окрім завданої матеріальної шкоди, яку постраждалий скрупульозно зазначив, нападники розігнали його селян, «а двох, дѣи, подданныхъ моихъ Левка и сына его Дацка з жонами, з дѣти и зо всіми статки [...] кгвалтовне побралъ и не ведати гдѣ поделъ» [14, с. 162–163].

Після наїзду та побиття пана Безчасного його разом із служкою Петриком відвезли до маєтку князя Стефана Збаразького, де силоміць змусили підписати якийсь документ: «Запис іакии себе не хотѣл, именемъ моимъ [...] и сѣкгнет, з руки моєє зорвавши, припечатовалъ» [14, с. 163].

Про наругу щодо чоловіка Кременецькому гродському суду повідомила дружина постраждалого Ганна, просячи, аби в гродських книгах був зроблений відповідний запис, а для фіксування наслідків наїзду був наданий возний. Проте кременецький підстароста Станіслав Каменецький і писар Андрій Жирицький «записовати и водлуг повинности владу своєго того вчинити [...] не хотѣли» [14, с. 163]. У зв'язку з відмовою кременецького уряду прийняти скаргу Мокей Безчасний пізніше змушений був звернутися до Володимирського гродського суду, «хотѣчи мѣти повод права утѣчи».

Можна висловити припущення, що причиною відмови судового уряду внести скаргу до гродських актів стало те, що в цей час кременецьким старостою був Микола Андрійович Збаразький, а скарга була подана на його рідного брата – троцького воєводу Стефана Андрійовича Збаразького [2, с. 653; 14, с. 16]. Як правило, староста призначав підстаростою свого відданого й вірного слугу-клієнта, яким, швидше за все, і був Станіслав Каменецький.

Загалом документ звертає на себе увагу декількома аспектами. Насамперед це перелік узвичаєних кроків, які в цій ситуації мали б здійснити представники Кременецького гродського суду, а саме: «Приимовати (скаргу. – І. Г.), слухати и возного дати, такъ и записовати [...] до книг кгродскихъ» [14, с. 163].

Іншою важливою деталлю справи була інтерпретація подробиць вчиненого злочину самим постраждалим – шляхтичем Безчасним. Зокрема, перевезення його до маєтку князя Збаразького, що безпосередньо відсилало до особливостей прав, які мусили толеруватися членами шляхетської корпорації. Постраждалий зауважив, що під час нападу їх зв'язали і «іако которыхъ злочинцовъ [...] іако которого неволника» відвезли до князівського маєтку – села Білозірки. В цій справі простежується декілька важливих моментів. По-перше, розуміння потерпілим Мокеєм Безчасним факту протиправних дій проти нього як шляхтича і згадка про примус підписання документів. Тож попри проголошені державою ідеали шляхетської рівності на побутовому рівні в середовищі шляхетської спільноти існувала глибока диференціація, що чітко простежується на прикладі справи про ігнорування

скарги на князя Стефана Збаразького. Вочевидь, ключову роль тут відіграло не право, а факт впливовості князівського роду та патронально-клієнтельних відносин.

Отже, розглянуті справи розкривають і допомагають відстежити особливості шляхетської правової рефлексії. Право виступало як система кодифікаційних норм, що гарантувала і забезпечувала шляхтичеві його статус, захищаючи таким чином від зовнішніх конфліктів. Дотримання цих норм робило можливим притягнення до відповідальності сторону, що вчинила злочин.

Промовистими є деталі наведених вище конфліктів, які розкривають чинники, що відігравали важливу роль у прийнятті судових рішень. Для шляхетської спільноти важливою була осілість, що виступала гарантією збереження прав. Інший аспект відстежуємо за справою Мокея Безчасного. Тут виступає цілий набір переконань, пов'язаних із поняттями шляхетської честі та її незаконним порушенням. На цьому прикладі бачимо, що шляхетська рівність була доволі умовним поняттям, що розкриває диференціацію в межах стану. Дуже показовою є справа Олізара Кердея Мильського, в якій адвокат сторони захисту попри очевидний злочин зі сторони Івана Ключького зумів використати знання законодавчих норм Литовського Статуту, змусивши суддів закрити справу і звільнити злочинця. Найімовірніше, тут важливим виявився факт доброго знання права, можливо, й певних ораторських/казуїстичних здібностей однієї зі сторін та, швидше за все, неуважність судового уряду, оскільки звинувачувати суддів в недостатньому знанні законодавчих норм було б неправильно, адже

вони були компетентними знавцями права. Проте нерідко соціальний статус і впливовість учасників процесу, участь у конфлікті зацікавлених сторін з метою замирення конфлікту були тими важливими, а подеколи й визначальними чинниками, що впливали на прийняття судовими інстанціями судових рішень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Блок М. Феодальне суспільство. Київ: Видавничий дім «Всесвіт», 2002. 527 с.
2. Войтович Л. Княжа доба: портрети еліти. Біла Церква: Видавець Олександр Пшонківський, 2006. 782 с.
3. Ворончук І. Актіві книги гродських і земських судів як джерело до історії українського повсякдення ранньомодерної доби. *Українське повсякдення ранньомодерної доби: зб. документів*. Вип. 1: Волинь XVI ст. / наук. ред. І. Ворончук. Київ: Фенікс, 2014. 739 с.
4. Ворончук І. Родоводи волинської шляхти XVI – першої половини XVII ст. (реконструкція родинних структур: методологія, методика, джерела). Київ: Вища школа, 2009. 511 с.
5. Дейвіс Н. Європа: Історія. Київ: Основи, 2020. 1464 с.
6. МакГрат А. Небезпечна ідея християнства. Протестантська революція: історія від шістнадцятого до двадцятого століття. Київ: Дух і Літера, 2018. 664 с.
7. Наливайко Д. До того, хто доброго сумніє. Українська література XIV–XVI ст. / упор. В. Колосова. Київ: Наукова думка, 1988. 600 с.
8. Насильство та суспільні порядки. Основні чинники, що вплинули на хід історії / Норт Д., Волліс Дж., Вайнгест Б. Київ: Наш формат, 2017. 352 с.
9. Норкус З. Непроголошена імперія: Велике князівство Литовське з погляду порівняльно-історичної соціології імперій. Київ: Критика, 2016. 440 с.
10. Розанвалон П. Утопічний капіталізм. Історія ідеї ринку. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2006. 246 с.

11. Старченко Н. Честь, кров та риторика. Конфлікт у шляхетському середовищі Волині. Друга половина XVI – початок XVII ст. Київ: Laurus, 2014. 510 с.
12. Статут Великого князівства Литовського 1566 року. *Статуту Великого князівства Литовського у 3-х томах* / за ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. Одеса: Юридична література. 2003. Т. II. 557 с.
13. Суліма Камінський А. Історія Речі Посполитої як історія багатьох народів, 1505–1795. Громадяни, їхня держава, суспільство, культура. Київ: Наш час, 2011. 263 с.
14. Українське повсякдення ранньомодерної доби: зб. документів. Вип. 1: Волинь XVI ст. / наук. ред. І. Ворончук. Київ: Фенікс, 2014. 739 с.
15. Центральний державний історичний архів України в м. Києві. Ф. 25, оп. 1, спр. 97.
16. Augustyniak U. *Historia Polski, 1572–1795*. Warszawa: Polskie Wydawnictwo Naukowe, 2008. 999 s.
17. Bystron J. *Dzieje obyczajów w dawnej Polsce, wiek XVI–XVIII*. T. 1. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1960. 514 s.
18. Moniuszko A. *Prawo sądowe Rzeczypospolitej szlacheckiej (XVI–XVIII w.)*. Zarys wykładu z wyborem źródeł. Warszawa: Wydawnictwo Campidoglio, 2017. 192 s.
19. Stefańczyk B. Eksport głównym czynnikiem rozwoju Polski w XVI w. *Polskie osiągnięcia gospodarcze* / red. J. Kaliński. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie i Profesjonalne, 2010. S. 39–73.
20. Vigarelo G. *Historia gwałtu*. Warszawa: Wydawnictwo Aletheia, 2010. 449 s.
1. BLOK, M. (2002). *Feudal Society*. Kyiv: Vsesvit, 527 p. [in Ukr.]
2. VOITOVYCH, L. (2006). *Princely Era: Portraits of Ruling Elites*. Bila Tserkva: Publisher Oleksandr Pshonkivskiy, 782 p. [in Ukr.]
3. VORONCHUK, I. (2014). Act Books of Borough and Land Courts as a Source for Studying Ukrainian Everyday Life in the Early Modern Period. In: *Volhynia of the 16th Century*, Vol 1 of *Ukrainian Everyday Life in the Early Modern Era*. Collected Documents. Kyiv: Feniks, 739 p. [in Ukr.]
4. VORONCHUK, I. (2014). *Genealogies of the Volhynian Nobility in the 16th – First Half of the 17th Centuries: Reconstruction of Family Structures: Methodology, Method, Sources*. Kyiv: Vyshcha Shkola, 511 p. [in Ukr.]
5. DEIVIS, N. (2020). *Europe: A History*. Kyiv: Osnovy, 1464 p. [in Ukr.]
6. MAKGRAT, A. (2018). *Christianity's Dangerous Idea. The Protestant Revolution – A History from the 16th to the 20th Century*. Kyiv: Dukh i Litera, 664 p. [in Ukr.]
7. NALYVAIKO, D. (1988). To Someone with a Good Conscience. In: V. KOLOSOV, comp., *Ukrainian Literature of the 14th–16th Centuries*. Kyiv: Naukova Dumka, 600 p. [in Ukr.]
8. NORTH, D., WALLIS, J., WEINGAST, B. (2017). *Violence and Social Orders. A Conceptual Framework for Interpreting Recorded Human History*. Kyiv: Nash Format, 352 p. [in Ukr.]
9. NORKUS, Z. (2016). *The Unproclaimed Empire: The Grand Duchy of Lithuania from the Viewpoint of Comparative Historical Sociology of Empires*. Kyiv: Krytyka, 440 p. [in Ukr.]
10. ROSANVALLON, P. (2006). *Utopian Capitalism: A History of the Idea of the Market*. Kyiv: Kyiv–Mohyla Academy Publishing, 246 p. [in Ukr.]
11. STARCHENKO, N. (2014). *Honor, Blood, and Rethoric. Conflict in the Volhynian Nobility Environment. Second Half of the 16th – Early 17th Century*. Kyiv: Laurus, 510 p. [in Ukr.]
12. KIVALOV, S., MUZYCHENKO, P., PANKOV, A., eds., (2003). The 1566 Statute of the Grand Duchy of Lithuania. In: *The Statutes of the Grand Duchy of Lithuania in Three Volumes*. Vol. II. Odesa: Yurydychna literatura, 557 p. [in Ukr.]
13. SULIMA KAMINSKI, A. (2011). *The History of the Polish–Lithuanian Commonwealth as a Record of Many Peoples, 1505–1795. Citizens, Their State, Society, and Culture*. Kyiv: Nash Chas, 263 p. [in Ukr.]
14. VORONCHUK, I., ed., (2014). *Volhynia of the 16th Century*, Vol 1 of *Ukrainian Everyday*

Life in the Early Modern Era. Collected Documents. Kyiv: Feniks, 739 p. [in Ukr.]

15. *Central State Historical Archives of Ukraine in Kyiv.* [in Ukr.]

16. AUGUSTYNIAK, U. (2008). *A History of Poland, 1572–1795.* Warsaw: PWN, 999 p. [in Pol.]

17. BYSTRON, J. (1960). *A History of Customs in Old Poland. The 16th – 18th Centuries.* Vol. 1. Warsaw: State Publishing Institute, 514 p. [in Pol.]

18. MONIUSZKO, A. (2017). *Judicial Law for the Nobility of the Polish-Lithuanian Commonwealth.* An Essay with Selected Sources. Warsaw: Campidoglio, 192 p. [in Pol.]

19. STEFANCHUK, B. (2010). Foreign Trade as the Main Factor for the Development of Poland in the 16th Century. In: J. KALINSKI, ed., *Polish Economic Achievements.* Warsaw: Academic and Professional Publishing, 39–73 pp. [in Pol.]

20. VIGARELLO, G. (2010). *A History of Violence.* Warsaw: Aletheia, 449 p. [in Pol.]

Мир та безконфліктність були тими чинниками, що мали визначати життєві орієнтири у шляхетської корпорації. Для підкреслення важливості цих понять у судових книгах використовувалися образи на кшталт «так человек спокойный» чи «человек справедливый», які підштовхували до моральної поведінкової матриці шляхти. Протилежністю цьому виступали порушення та ігнорування права, яке могло інтерпретуватися не тільки як заперечення прав окремого шляхтича, але і як посягання на вольності та свободи спільноти. Дотримання цих норм уможлилювало проектування «покою посполитого», що тим самим проводило межу між конфліктом/злочином та правом/спокоєм.